

E. Put, *De cleyne scholen. Het volksonderwijs in het hertogdom Brabant tussen katholieke reformatie en Verlichting (eind 16de eeuw-1795)* (Symbolae Facultatis litterarum et philosophiae Iovaniensis, Series B VII; Leuven: Universitaire pers Leuven, 1990, 341 blz., Bf950,-, ISBN 90 6186 351 1).

Met dit boek geeft Put een bewerking van zijn doctoraalproefschrift, waaraan hij vier jaar ongestoord heeft kunnen werken. Hij heeft die tijd goed gebruikt. Met een vaste greep op de stof schetst hij een beeld van de 'kleine scholen' in het hertogdom Brabant, een gebied met zo'n 370 plattelandsparochies, benevens vier middelgrote en vier grote steden, onder welke Antwerpen en Brussel. Daar de periode die hij behandelt ongeveer gelijk is aan die van mijn eigen, ca. vijftien jaar geleden gereed gekomen proefschrift over de dorpsscholen in de provincie Utrecht, las ik deze studie met extra belangstelling.

Onder kleine scholen verstond men scholen die behalve godsdienst ook elementaire vaardigheden zoals lezen en schrijven onderwezen, maar daar bleef het meestal bij. De parochiescholen behoorden daartoe, maar in de steden waren ook veel particuliere scholen die aan deze omschrijving beantwoordden. Ook de armenscholen en de zondagsscholen (deze laatste bedoeld voor de werkende jeugd) kenden dit nogal beperkte leerprogramma. In Utrecht kwam ik de term 'kleine scholen' niet meer tegen, maar wel bestond daar hetzelfde patroon: het onderwijs op de dorpsscholen en andere hierboven genoemde scholen beperkte zich eveneens doorgaans tot lezen, schrijven en godsdienst, zeker in de zeventiende eeuw. Wel was in Utrecht natuurlijk de inhoud van het daar gegeven godsdienstonderwijs verschillend van die in het katholieke zuiden. De bevindingen over de twee gebieden lenen zich dus goed voor een onderlinge vergelijking, al gold voor Utrecht het probleem dat de samenstelling van de bevolking wat betreft de godsdienst allerm minst homogeen was, wat allerlei gevolgen had voor het onderwijs aldaar. Bovendien was de provincie Utrecht heel wat kleiner dan Brabant. De gegevens over zo'n vijftig dorpsscholen, in een latere studie aangevuld met die over drie zeer kleine, een middelgrote en een grote stad, leenden zich daarom minder voor de samenvattingen en grafieken die Puts onderzoek zo waardevol maken. Dank zij het vele onderzoek dat er in de afgelopen vijftien jaar is verricht heeft hij zijn studie in een breed perspectief kunnen presenteren, al moest hij wellicht afzien van sommige illustrerende details.

Het boek is overzichtelijk van structuur en gaat van top naar basis. Eerst komen de wetten, reglementen en contracten aan de orde, met alles wat daartoe behoort, zoals benoemingsbevoegdheid, toelatingsvoorwaarden en toezicht. In het tweede hoofdstuk geeft Put een beeld van de spreiding van de scholen op het platteland en in de steden. Hij verwijst daarvoor naar een uitgebreide bijlage in zijn proefschrift, waarin hij per parochie het onderwijsaanbod vermeldt. In deze uitgave komt die bijlage niet voor, maar als compensatie is een aantal kaarten opgenomen, waarin telkens per halve eeuw het schoolaanbod is ingetekend. In dit hoofdstuk geeft hij bovendien een duidelijk beeld van de groei van het aantal scholen en de factoren die daarop van invloed zijn geweest. Van Antwerpen is een detailopname, waarin het onderwijs in een zekere onderlinge samenhang beschreven is en ook enige aandacht gegeven kon worden aan de 'sluypscholen', van mensen die zonder vergunning onderwijs gaven. Ik vind het even spijtig als Put dat het niet mogelijk is de omvang van zo'n illegaal verschijnsel te bepalen, maar wie in zijn eigen tijd zijn activiteiten geheim hield, laat zeker geen sporen na voor het nageslacht.

Het derde hoofdstuk behandelt de mensen die het onderwijs gaven, hun sociale, financiële en juridische positie, en de eisen die aan hen gesteld werden. Ik vond hierin niets over ondermeesters, die in Utrecht toch een vrij belangrijke functie hadden. Misschien ligt dat aan de geraadpleegde bronnen, want die ondermeesters worden naar verhouding vrij zelden genoemd,

omdat zij uit de zak van de schoolmeester betaald werden en niet door een archiefvormende instelling. Wel wordt ook in dit hoofdstuk wat langer stilgestaan bij Antwerpen.

In het vierde hoofdstuk komen we in het schoollokaal terecht. Zowel de lokaliteit wordt beschreven als wat zich daarbinnen afspeelt, namelijk de methode en inhoud van het onderwijs. Put vond een paar honderd contracten van parochie- en stadsschoolmeesters, waarin vaak ook is vermeld welke vakken zij moesten onderwijzen. Over de in gebruik zijnde schoolboeken geeft hij wel enige informatie, maar kon nog niet aangeven welke boeken inderdaad ook gebruikt werden. Ik vermoed dat het antwoord op deze vraag wacht op een afzonderlijk uitvoerig onderzoek in rekeningen en dergelijke stukken. Overigens kwam de leerstof zoals door Put beschreven zeer wel overeen met die op de scholen in Utrecht. Ook daar nam de godsdienst een overheersende plaats in, al was die dan anders van inhoud. Alleen het zangonderricht, daar lijkt in Brabant meer aandacht aan besteed te zijn geweest, maar ook dat hangt weer samen met het verschil in godsdienst. Dat hij in de loop van de achttiende eeuw tekenen van de Verlichting constateert, komt mij ook bekend voor.

In het laatste hoofdstuk komt tenslotte de schoolgaande jeugd aan de orde. Ook hier weer getallen: schattingen over de deelname aan het onderwijs. Dat is eigenlijk alleen te doen wanneer men zeker weet hoeveel leerlingen de scholen hadden en op welke leeftijd de kinderen die scholen bezochten. Daarover zijn nog weinig betrouwbare gegevens voorhanden. Put lijkt de leeftijd van 7 tot 14 het meest waarschijnlijk, mede op grond van een nogal gedetailleerde Leuvense opgave, maar het komt mij voor dat dit voor plattelandsscholen niet kan opgaan, of de boeren in Brabant moeten wel erg van die in het Sticht verschild hebben. In verband met dit probleem valt mij op dat Put het niet over avondscholen heeft, die in Utrecht in de achttiende eeuw niet alleen in de steden bestonden, maar ook op het platteland, waar zij de jeugd die al op vrij jonge leeftijd overdag op het land werkte de gelegenheid gaf nog wat bij te leren na zonsondergang. Men kan die scholen misschien niet tot de kleine scholen rekenen, maar zij horen wel tot het totaalbeeld. Zo zijn er nog wel meer details waarover ik graag iets vernomen zou hebben, maar dat doet niet af aan de grote waardering die ik voor dit werk heb, waarin een samenvattend beeld is gegeven van een schooltype dat aan de basis lag van het onderwijs dat ieder schoolgaand kind in de zeventiende en achttiende eeuw genoot.

E. P. de Booy

B. Broos, e. a., *Hollandse meesters uit Amerika* (Zwolle: Waanders, 1990, 564 blz., f70,-, ISBN 90 6630 243 7 geb.).

In de eerste decennia van de negentiende eeuw waren Holland en de Hollandse schilderkunst in de Verenigde Staten populair. Het echte verzamelen van de Hollandse meesters begon echter pas na 1870. In *The gilded age* tussen 1870 en 1914 verwierven verschillende nieuwe rijken door bemiddeling van de internationale kunsthandel respectabele aantallen Rembrandts, Vermeers en Halsen. Zij kochten op grond van reputatie, herkomst en grote namen, maar soms ook met intuïtief inzicht, als wij de anekdote mogen geloven over het 'Briefschrijvende meisje' van Vermeer dat Pierpont Morgan van de kunsthandelaar G. S. Hellmann verwierf. Toen Hellmann met dit meesterwerk bij Morgan kwam, merkte hij tot zijn verbazing dat de 'great Dutchman's name was strange to the Morgan ear'. Hellmann lichtte zijn klant in, deze staarde naar Vermeers meisje en vroeg toen abrupt de prijs. Die was honderdduizend dollar. 'Ik neem het', snauwde Morgan, en de koop was gesloten. Het schilderij bevindt zich nu in de National gallery of art te